

ЕТНІЧНІ ПРОЦЕСИ У БІЛОРУСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У XIV-XVI СТ.

У статті, у зв'язку з відсутністю в історичній науці цілісної наукової праці з питання походження білоруського народу, висвітлено витoki білоруського етносу та особливості етнічних процесів на білоруських землях у XIV-XVI ст.

Ключові слова: Білорусь, етнічні процеси, білоруський етнос, білоруська народність.

В сучасному світі інтенсивно відбуваються процеси національної розбудови, все більше зростає інтерес до своєї ідентичності. Республіка Білорусь, ставши у 1991 р. суверенною державою, розпочала активно досліджувати національну історію, питання походження білоруського народу. Однак, в етнічній історії Білорусі й досі залишається чимало дискусійних аспектів.

Білоруси – слов'янський етнос, що сформувався на основі племен кривичів, дреговичів, радимичів (VII – VIII ст.) та племені литва. У XIII ст. утворилася Литовська держава зі столицею у Вільно (нині Вільнюс), яка значно зміцнилася при великому князеві Гедиміні (1316 – 1341). Поступово литовці включали білоруські землі до складу Литовської держави, яка з 1398 р. мала назву Велике князівство Литовське, Жемайтійське і Руське. М. Грушевський писав, що «... за часів Гедиміна литовська окупаційна політика в руських землях була сильно розвинена. Литовський уряд свідомо вступив на дорогу збирання руських земель. Гедимін сам титулував себе «королем литовським і руським», а його син і наступник Ольгерд заявляв своє переконання, що всі руські землі мають до нього належати» [1, с. 19].

Підкоривши Білорусь і значну частину території України, Велике князівство Литовське стало найбільшою державою в Європі, яка відіграла особливу роль в білоруському націєтворенні. У князівстві в культурному відношенні тривалий час домінували слов'яни (українці й білоруси), які населяли 9/10 його земель. Литовська верхівка невдовзі потрапила під культурний вплив своїх слов'янських підданих, а литовські князі, намагаючись пристосуватися до українських і білоруських умов життя, приймали православну віру, місцеву культуру, мову, тобто ставали українськими і білоруськими князями.

Так в результаті об'єднання слов'янських князівств на території сучасної Білорусі відбувся якісний перехід від племінних відносин (кривичів, дреговичів, радимичів і литви) в державне утворення – Велике князівство Литовське (ВКЛ), в якому руська (тобто старобілоруська і староукраїнська) культура та мова відігравали ключову роль. Як зазначав Адам Міцкевич: «Білоруською мовою, яку також називають русинською або литовсько-русинською, розмовляє близько 10 мільйонів людей; це найбільш багата і чиста мова, вона виникла давно і чудово розроблена» [2]. Слов'янська мова стала державною й нею писали офіційні документи. Поєднання слов'ян та значної частини балтського народу з його мовними й культурними особливостями сприяло появі та закріпленню в цієї частини слов'ян деяких рис, характерних тільки білорусам.

Національній розбудові на білоруських землях сприяло зміцнення внутрішніх економічних зв'язків. Зростали товарно-грошові відносини, формувалася внутрішній ринок і у першій половині XIV ст. вже діяла єдина фінансова система.

Досить розвиненою була міська мережа з торгово-ремісничими осередками. Розширювалась міжнародна торгівля, збільшувався вивіз хліба на європейський ринок. У XV-XVI ст. окремі міста отримали Магдебурзьке право [3, с. 30].

Економічні зв'язки сприяли розвитку внутрішніх територіальних взаємин, мовної інтеграції, подоланню регіональних відмінностей. Разом з побутовою складалась і білоруська літературна мова, широке використання й поширення якої зробили її офіційною у Великому князівстві Литовському. Дані процеси свідчать, що вже в XVI ст. завершився процес формування білоруської народності.

Територія Білорусі формувалася в процесі становлення та розвитку білоруського етносу і протягом усього цього періоду не мала значного стороннього впливу й зберігала монолітність етнічного складу. Загальна назва «Білорусь» не була зразу поширена. У XIV-XVI ст. державу часто називали Литвою (назва не стосується сучасної балтійської держави) і Руссю, а з XVII ст. стала вживатися назва «Біла Русь», яка відносилась переважно до регіону Подвиння і Подніпров'я. Назва «Білорусь» для позначення всіх земель і визначення народу як білоруського поширилась тільки у другій половині XIX ст., а назва «Литва» у цей час стосувалась північно-західних земель, де проживали балти. Території теперішніх Гродненської та Брестської областей у середньовічні часи звали «Чорною Руссю».

Цікаві свідчення того, як змінювалися історичні назви колишньої Білорусі, дають нам європейські карти першої половини XVIII ст. Так, на французькій карті для фельд'єгерської пошти (1700 р.) територія центральних та західних областей сучасної Білорусі зветься «істинною Литвою», Вітебської та Могильовської областей – «Білою або ж Литовською Руссю», а власне землі сучасної Литви – «Самогітією». На карті британця Томаса Кітчана (1740 р.) є така примітка: «Литовська Русь, яка, власне, і є Білою Руссю». На карті німця Тобіаса Майєра (1750 р.) вперше під назвою «Біла Русь» позначена майже вся сучасна територія країни [2].

Люди, які проживали у різних за назвою землях, і називали себе по-різному. Жителі східної Білорусі називали себе «руссю», «людьми руськими», «русинами», а з кінця XVI ст. населення цих земель називало себе «білорусами». За мешканцями західної Білорусі утвердилася назва «литвини», а жителі білоруського Полісся до XIX ст. називали себе «поліщуками».

XIV-XVI ст. увійшли в історію білоруської культури як час найвищого піднесення, що було закономірним явищем, адже культура Білорусі цього часу мала значні здобутки культурного розвитку попередньої епохи, розвивалась на багатій народній творчості, органічно сприймала відродженські, гуманітарні впливи Заходу. Вихідці з білоруських земель у даний час навчалися в університетах Польщі, Німеччини, Австрії, Нідерландів, Франції, Італії. У 1579 р. у Вільно відкрилась єзуїтська академія, у якій викладали відомі вчені з усієї Європи.

Формуванню духовної культури Білорусі сприяло книгодрукування. Засновником білоруського книгодрукування став вчений і письменник, доктор філософії і медицини з міста Полоцька Франциск Скорина (біля 1490 – біля 1551). Захоплений ідеями доби Відродження й гуманізму, він говорив про важливість друкованої книги для поширення освіти серед широких верств населення. Перша його книга – «Псалтир» була надрукована у 1517 р. у Празі. На початку 20-х років XVI ст. першодрукар переїхав у Вільно, де у 1522 і 1525 рр. вийшла «Мала подорожня книжка» і «Апостол». Мова книг Ф. Скорини ґрунтувалася на

церковнослов'янській, зрозумілій жителям князівства, з великою кількістю білоруських слів [4, 68].

Ренесансно-гуманістичні традиції Ф. Скорини розвивав видатний латиномовний поет-панегірист епохи раннього Відродження, дипломат ВКЛ і Польського королівства Микола Гусовський (біля 1470 – після 1533). У своєму відомому творі «Пісня про зубра», який був виданий в 1523 р. у краківській друкарні, він, окрім опису особливостей життя звіра, полювання на нього, краси рідної природи, білоруської пущі, говорив також про велич народу та засуджував війни й міжусобиці, закликав до зміцнення держави. Знаменно, що поет проводить паралелі між «природною» доцільністю поведок тварин у стаді й укладом людського суспільства, проте не завжди на користь людської спільноти [5, с. 208].

У 1550-1570 рр. у Бресті під опікою канцлера Великого князівства Литовського, віленського воєводи і старости брестського Миколая Радзівілла Чорного діяла друкарня, яка видала більше 40 видань польською і латинською мовами. Перша кирилична книга в межах сучасної Білорусі була надрукована у Несвіжі. Тут у 1562 р. видатними продовжувачами культурно-освітніх традицій Ф. Скорини, церковними, громадсько-політичними діячами Симоном Будним, Василем Тяпинським, Лаврентієм Кришковським і Матеєм Кавечинським була видана знаменита праця «Катехізіс», в якій для пояснення християнства була використана білоруська мова, зрозуміла населенню.

Розпочавшись у столичному місті Вільні, друкарство розійшлося по багатьох білоруських містах та містечках, хоч чимало з них існували недовгий час. На білоруській землі діяли друкарні: Віленські, Несвіжська, Тяпинська, Заблудівська, Євська, Могилівська, Кутеїнська, Буйницька, Супрасльська. У Великому князівстві Литовському друкарів підтримував відомий меценат гетьман Великого князівства Литовського Григорій Ходкевич. Він задумав закласти у родинному місті Заблудові друкарню і послужити церкві випуском богослужбових книг. Тут у 1569 р. Іваном Федоровим і Петром Мстиславцем було видано «Євангеліє учительное».

У маєтку Тяпино, що на Полоччині, здійснював свою видавничу діяльність Василь Тяпинський (бл. 1540 – бл. 1603): гуманіст, перекладач євангелія, патріот, який вважав основною метою людського життя служіння Вітчизні. Він дбав про розвиток освіти та закликав земляків будувати школи [6, с. 32].

Після Кревської (1385 р.), а особливо Люблінської унії (1569 р.) в Литві стали переважати польські впливи, яким протистояти білоруські братства. Ці національно-релігійні організації православного населення, які об'єднували ремісників, торгівців, частково духівництво і шляхту, відігравали значну роль у поширенні освіти і книгодрукування. Початкові і середні братські школи були відкриті у Бресті, Вільно, Вітебську, Мінську, Могильові, Новогрудку, Орші, Пінську, Слуцьку та інших містах і містечках. Братські друкарні в кінці XVI – першій половині XVII ст. діяли у Вільно, Єв'ї (тепер Вевіс Литовської Республіки), Могильові. Вони видрукували у цей час 127 видань, серед яких букварі, полемічно-публіцистичні твори.

У XIV-XVI ст. найвищого розвитку досягло білоруське літописання. Найбільш відомі твори цього жанру «Літописець великих князів литовських», Барколабівська і Могильовська хроніки, «Хроніка Великого князівства Литовського і Жемойтського», «Хроніка Биховця» та інші. У другій половині XVI ст. з'явилися

твори з історії народів Центрально-Східної Європи Мацея Стрийковського і Алессандро Гваньїні [7, с. 62].

Досягненням правової європейської думки середньовіччя стали статuti. Відомі три редакції: 1529, 1566, 1588 рр., останній з яких діяв на білоруських землях до 1840 р. Друкувалися вони державною мовою, зрозумілою населенню князівства.

Нові риси набула білоруська будівельна культура. Тут домінувало дерев'яне будівництво, але й були фортеці і оборонні укріплення з каменю (валуна) та цегли. В основі міського укріплення був замок, а з часом у місті виник новий адміністративний центр – ратуша, яка розміщувалась, зазвичай, на ринковій площі. В архітектурі кам'яних споруд місцеві особливості поєднувалися з поширеними у тогочасній Європі готичним і ренесансним архітектурними стилями. Нові архітектурні ознаки втілювалися у величі і красі забудов у Гродно (кінець XIV-XV ст.), Ліді (перша половина XIV ст.), Мирі (кінець XV-XVI ст.), Новогрудку (початок XVI ст.), Полоцьку (XVI ст.), Орші (XVI ст.) та інших містах.

Будувались культові споруди – церкви і монастирі. Нажаль будівлі XIV-XV ст. не збереглися, відсутні й описи споруд. У пам'ятках XVI ст. простежується зв'язок з європейською архітектурою, зокрема з готикою Польщі, Прибалтики і Скандинавії. Серед кам'яних культових споруд виділяються церкви-фортеці у Синковичах і Маломожейкові (перша половина XVI ст.), кафедральний соборний храм св. Бориса і Гліба у Новогрудку (початок XVI ст.), церква св. Духа у Кодені (перша половина XVI ст.), храм в Койданові (перша половина XVI ст.) [8].

У білоруському мистецтві відігравали важливу роль іконопис, дерев'яна скульптура, книжкова мініатюра, гравюра, поширювався портретний живопис. У цей час з'являються перші світські хори, капели, поширення набувають ліричні пісні на соціальні і сімейно-побутові теми, значна частина яких увійшла до першої друкованої збірки пісень. В XIV – першій половині XVI ст. виокремився білоруський одяг, національна кухня.

Таким чином, важливим періодом у білоруській історії був час Великого князівства Литовського, держави білорусів, українців і литовців, коли склалися сприятливі суспільно-культурні умови для розвитку білоруської народності. Білоруські культурні надбання цього періоду увійшли у золотий фонд сучасної цивілізації і заклали основи майбутньої єдності західно- і східноєвропейської культури.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський [Редкол. : П. С. Сохань (голова) та ін.]. Т. 4. К.: Наукова думка, 1993.
2. Сюдюков І. Історія Білорусі: велич, драми, колізії // День. № 66-67. 2017.
3. Ковкель И. И., Ярмусик Э. С. История Беларуси: С древнейших времен до нашего времени. Минск, Аверсэв, 2004. 605 с.
4. Зінько Ю. Білорус Франциск Скорина – європейський гуманіст епохи Відродження // Вісник факультету історії, етнології і права: зб. наук. праць. Вип. 18 Вінниця : ТОВ «Друк». 2020. С. 66-70.

5. Трофимук М. Художній світ Миколи Гусовського // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Літературознавство. 2015. Вип. 43. С. 204-212.
6. Гісторыя Беларусі: Вучебны дапаможнік. Мінск, НКФ Экаперспектыва, 1994. 208 с.
7. Зінько Ю. Велике князівство Литовське: шлях білоруського народу до самобутності і державності // Вісник факультету історії, етнології і права: зб. наук. праць. Вип. 16. Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю. 2018. С. 61-64.
8. Архитектура Белоруссии XIV-XVI вв. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tehne.com/event/arhivsyachina/arhitektura-belorussii-xiv-xvi-vv>.

Віталій Тучинський

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ БІЛОРУСЬКОГО НАРОДУ В КІНЦІ XVIII - ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

В статті висвітлено особливості розвитку культури білоруського народу в кінці XVIII – першій половині XIX століття.

Ключові слова: культура, Білорусія, народ, школи.

Події, що відбуваються у Білорусії потягом останніх кількох років викликали значний інтерес до вивчення минулого сусідньої держави. Це стосується передовсім дослідження проблем національно-культурного розвитку та формування білоруської політичної нації, процеси, що відбувалися у Білорусії з кінця XVIII – до початку XX ст. і мали свої характерні риси та особливості.

В результаті трьох поділів Речі Посполитої всі білоруські етнічні землі було приєднано до Російської імперії. Розпочався новий період історії Білорусії, що радикально вплинуло на всі сторони життя білорусів. Культура білоруського народу в кінці XVIII – першій половині XIX ст. розвивалася під впливом російської культури, у взаємодії з культурою польського, українського та литовського народів [1, с. 234]. Передова інтелігенція Білорусії відчувала вплив ідей французької революції кінця XVIII ст., а також російського і польського національно-визвольного руху.

Після приєднання до Росії білоруський народ відчув на собі значне посилення національного гніту. Розгромивши повстання декабристів та польські повстання, царизм посилює реакційну політику в галузі культури. Національна самостійність білоруської мови і культури не визнавалася. Російська влада забороняла користуватися білоруською мовою в офіційних документах, видання книг на білоруській мові також було заборонено [2, с. 98].

Варто зауважити про те, що білоруська культура цього періоду тісно перепліталася з польською культурою. Видатні представники польської літератури та мистецтва – А. Міцкевич, З. Монюшко, В. Сирокомля – жили і творили в Білорусії, виявляли цікавість до життя білоруського народу і його ментальних традицій.

В цей час в освіті виникають прогресивні тенденції, що відображають зміни в соціально-економічному житті Російської імперії. У 1803-1804 рр. в Білорусії